

Dariusz Waldziński

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ETOS INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ I DUCH KAPITALIZMU W ASPEKCIE GLOBALNEGO KRYZYSU GOSPODARCZEGO

Streszczenie: Artykuł podejmuje problem etosu integracji europejskiej i ducha kapitalizmu, czyli podstawowych wartości tworzących kulturę i cywilizację współczesnej Europy. Wartości te rozprzestrzeniły się w czasie historycznym, także poza „stary kontynent”, stanowiąc aksjologiczny fundament dla rozwoju gospodarki rynkowej najpierw w USA, a następnie na całym świecie. Jedną z najważniejszych przesłanek globalnego kryzysu gospodarczego jest załamanie się tych wartości, a wyjście z kryzysu jest uzależnione przede wszystkim od ich rekonstrukcji. Odbudowa etosu w sferze politycznej oraz ducha kapitalizmu w sferze ekonomicznej to warunek wyjścia z kryzysu. Celem artykułu jest refleksja nad związkiem między etosem a duchem kapitalizmu w kontekście przyszłości Unii Europejskiej. W artykule zaproponowano też narrację dyskursywną jako jedyny sposób przeprowadzenia takiej refleksji.

Słowa kluczowe: duch kapitalizmu, Unia Europejska, globalny kryzys ekonomiczny.

1. Wstęp

Nie ulega wątpliwości, że stworzenie fundamentów pod budowę Wspólnot Europejskich po II wojnie światowej było możliwe dzięki pogłębionej refleksji politycznej, ekonomicznej i kulturowej. Dziś poważnym wyzwaniem dla głębszej refleksji o przyszłości zjednoczonego pod względem kulturowo-cywilizacyjnym kontynentu jest sytuacja Unii Europejskiej, zwłaszcza w kontekście wejścia w życie Traktatu lizbońskiego. Po „tąpnięciu” tego projektu, aczkolwiek trudno jeszcze mówić o jego całkowitym fiasku, uwaga została skierowana w stronę poszukiwania dróg wyjścia z globalnego kryzysu gospodarczego. Nie ulega jednak wątpliwości, że w debacie na ten temat przeważają wątki technokratyczne i biurokratyczne, a przynajmniej są one bardziej słyszalne. Mówiąc inaczej, dostrzegalna jest przewaga propozycji – i idących za tym rozwiązań – o charakterze operacyjno-taktycznym i narzędziowym nad propozycjami strategiczno-refleksyjnymi, co może doprowadzić do opóźniania, a nawet wstrzymania dalszego procesu integracji europejskiej.

Jeśli nawet przez głos „Rady Mędrców” przebijają się jakaś poważniejsza refleksja, to dotyczy ona raczej kwestii światopoglądowych oraz obyczajowych. W sferze

refleksji dominują natomiast tematy i wątki świadczące raczej o sporze kulturowo-obyczajowym, niż o ścieraniu się poglądów na temat istotnych wartości, na których powinna być kształtowana przyszłość Unii Europejskiej. Sytuacja Unii Europejskiej wymaga jednak coraz wyraźniej poważnej refleksji na tematy fundamentalne, tym bardziej że globalny kryzys gospodarczy staje się coraz bardziej „palącym” wyzwaniem.

Przedmiotem takiej pogłębionej dyskusji powinien też być podstawowy kanon europejskich wartości, na który składają się przede wszystkim etos integracji europejskiej oraz ducha kapitalizmu. Wartości te są istotną częścią wypracowywanego w długim procesie historycznym dziedzictwa europejskiej kultury.

Artykuł niniejszy jest próbą naukowej refleksji nad tymi wartościami w aspekcie współczesnych – zewnętrznych i wewnętrznych – uwarunkowań funkcjonowania Unii Europejskiej, czyli globalnego kryzysu gospodarczego. Celem artykułu zatem jest zwrócenie uwagi na zależności między kategoriami etosu integracji europejskiej i ducha kapitalizmu a stanem światowej gospodarki. Przyjęto w związku z tym tezę, według której źródłem współczesnego kryzysu gospodarczego jest przede wszystkim załamanie się niektórych komponentów zarówno etosu integracji europejskiej, jak i ducha kapitalizmu. Chodzi tu zwłaszcza o komponenty związane z:

- instytucjonalną „nieokreślonością” roli i pozycji współczesnych państw narodowych tworzących Unię Europejską;
- wyraźnymi symptomami zaniku wewnątrzspółnotowej solidarności polityczno-gospodarczej między krajami członkowskimi Unii Europejskiej;
- ideologicznym chaosem, co przejawia się poprzez typowe dla postmodernistycznej kultury „miksowanie się” różnorodnych ideologii i doktryn oraz nierozróżnianie ideologii od teorii naukowych;
- naruszeniem utrwalonego przez wieki porządku antropologicznego i aksjologicznego, dzięki czemu człowiek gospodarujący stał się z jednej strony ukierunkowanym wyłącznie na zys menedżerem lub, z drugiej strony, pozbawionym refleksji i racjonalnego wyboru konsumentem.

W artykule zwrócono też uwagę na znaczenie takiego komponentu etosu integracji europejskiej, jak narracja dyskursywna, będąca w opozycji do coraz powszechniej stosowanej narracji technokratycznej.

W artykule przyjęto też, że należy odróżnić źródła kryzysu od jego symptomów, ponieważ w publicznych dyskusjach nad kryzysem to właśnie na symptomy zwrócona jest zwłaszcza uwaga ekonomistów. Uznano również, że jedynym kierunkiem wyjścia z zaistniałej sytuacji, zwłaszcza w Unii Europejskiej, jest wspólnotowy wysiłek na rzecz odbudowania omawianych kategorii – etosu i ducha – w ujęciu teoretycznym i praktycznym.

Działania w tym zakresie powinny być jednak podbudowane rzetelną refleksją. Jej pomijanie i koncentrowanie się wyłącznie na kwestiach technokratyczno-biurokratycznych może doprowadzić do sytuacji, w której kształtowanie i kultywowanie etosu integracji europejskiej i ducha kapitalizmu nie będzie możliwe. Jeśli mimo

tych ograniczeń świat „wydobędzie się” z kryzysu, a Unia Europejska będzie jeszcze funkcjonowała, to istnieje duże prawdopodobieństwo, że stanie się wspólnotą interesów, a nie wspólnotą wartości¹.

2. Kulturowy kontekst etosu integracji europejskiej i ducha kapitalizmu

Pojęcie etosu i ducha kapitalizmu jest ściśle związane z pojęciem kultury, a właściwie relacji zachodzących między kulturą, gospodarką i polityką. Dotyczy to zwłaszcza dylematów, przed którymi coraz częściej stają demokratyczne społeczeństwa w warunkach gwałtownych procesów modernizacyjnych². Jednoznaczne uporządkowanie fenomenu kultury jest niezmiernie trudne, gdyż stosuje się prawie dwieście jej definicji. Poszukując syntetycznego „klucza” do określenia istoty kultury, F.W. Bednarski zaproponował cztery wspólne płaszczyzny, z których wynika, że³:

- za główną siłę sprawczą kultury uważa się oparte na współpracy działanie ludzkie, zakładając, że związane z tym działaniem czyny są dokonywane przez człowieka jako istotę rozumną i społeczną;
- wytwory kultury mają charakter dóbr i wartości, które zaspokajają ludzkie potrzeby;
- natura jest przedmiotem i zarazem polem współpracy ludzi w procesie wytwarzania dóbr i wartości kultury;
- podstawowym celem aktywności w zakresie wytwarzania dóbr i wartości kultury jest doskonalenie natury samych ludzi, tak samo w ujęciu materialnym, jak i niematerialnym.

Z przedstawionych założeń wynika, że żyjący w określonym środowisku kulturowym człowiek jest w stanie nie tylko wyrażać sądy teoretyczne i praktyczne na temat rzeczywistości, która go otacza. Sądy te wskazują na powinności i obowiązki, które człowiek ma wobec bliźnich, przyrody ożywionej i nieożywionej, a także wobec uniwersalnych oraz ponadczasowych idei. W zapewnieniu porządku i harmonii w funkcjonowaniu zorganizowanego społeczeństwa należy w sposób szczególny wyeksponować kulturę moralną, dzięki której możliwe jest ustanawianie zasad i reguł życia zbiorowego. Tworzy się w ten sposób określony obyczaj, który jest właśnie podstawą do zrozumienia fenomenu etosu⁴.

¹ Dylemat – Unia Europejska jako wspólnota wartości czy interesów został postawiony przez A. Dylus. Zob. te same autorki: *Wspólnota wartości czy interesów? Aksjologiczne podstawy integracji europejskiej*, [w:] *Potrzeba wartości*, „Sympozja” nr 65, Uniwersytet Opolski, Opole 2004.

² Szerzej na ten temat R. Inglehart, C. Welzel, *How development leads to democracy. What we know about modernization*, „Foreign Affairs”, March/April 2009, s. 33–48.

³ F.W. Bednarski, *Teologia kultury*, Wydawnictwo „M”, Kraków 2000, s. 11.

⁴ Por. E. Nowak, K.M. Cern, *Ethos w życiu publicznym*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 11.

Pojęcie etosu znane jest w myśli europejskiej od czasów antycznych, co znalazło odzwierciedlenie w pismach Platona i Arystotelesa. Wówczas to zwrócono jeszcze szczególną uwagę na moralny kontekst wszelkich form ludzkich obyczajów i zachowań. Dla starożytnych Greków etos oznaczał zatem przyjęty przez społeczność miast-państw, *polis* określony sposób działania, mówienia i zachowania, oparty na pozytywnie ocenianym zbiorze wartości. Należy przy tym nadmienić, że taka właśnie forma funkcjonowania społeczeństwa stanowiła dla ówczesnego życia publicznego najwyższą wartość⁵. W piśmiennictwie polskim zagadnienie etosu zostało wyeksponowane zwłaszcza w pracach M. Ossowskiej⁶.

Niezależnie od szczegółowych interpretacji semantycznych pojęcie etosu wyznacza ścisłą relację między obrazem rzeczywistej kultury i praktyki codziennego życia, panującego w danej grupie społecznej i w określonym czasie, a etyką, czyli refleksją normatywną, uprawianą na gruncie filozofii i teologii. Można w związku z tym wyróżnić⁷:

- etos naturalny, zakładający, że normy moralne są „z natury” wrodzone człowiekowi,
- etos religijny, zakładający, że normy moralne zostały objawione przez Boga,
- etos społeczny, zakładający, że normy są nabywane w procesie socjalizacji,
- oraz tzw. przypadek graniczny, zakładający, że człowiek posiada wrodzone zdolności moralne, które rozwijają się najlepiej nie poprzez przypadkowy proces socjalizacji, lecz w optymalnych warunkach dydaktycznych i społecznych.

Uwzględniając długotrwały proces historyczny, w którym kształtowały się fundamenty kultury i cywilizacji, można stwierdzić, że na etos budowy wspólnej Europy składają się następujące wartości:

1. Zachowanie **ciągłości i solidarności cywilizacyjnej**, co przejawia się w odwoływaniu do podstaw, korzeni, cywilizacyjnych kształtujących wartości Europy w długotrwałym procesie historycznym. Wartość ta przejawia się również w budowaniu ścisłych więzi z innymi, pozaeuropejskimi państwami – zwłaszcza Stanami Zjednoczonymi – w podtrzymywaniu tożsamości tzw. cywilizacji zachodniej.

2. Dążenie do **utrwalenia pokoju w Europie**, a w konsekwencji również na świecie. Należy bowiem pamiętać, że to właśnie na tym kontynencie emanacja sporów politycznych w postaci wojen ma swoje długie tradycje, wspominając chociażby wojny religijne u progu nowożytności, a także dwie wojny światowe w XX wieku.

3. Praktyczne przeświadczenie o niezbywalnej **wartości i godności człowieka**, co ma swoje źródła w antropologii judeochrześcijańskiej. Wartości te zostały następnie rozwinięte w dobie, zwłaszcza angielsko-szkockiej, filozofii oświeceniowej,

⁵ Problematykę etosu z punktu widzenia myśli ekonomicznej przedstawiono w przygotowywanej właśnie pod kierunkiem D. Waldzińskiego pracy magisterskiej na Wydziale Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie – E. Grabowska, *Liberalizm a ethos gospodarczy. Relacje w perspektywie historii myśli ekonomicznej*.

⁶ Zob. m.in. M. Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, PWN, Warszawa 1986.

⁷ E. Nowak, K.M. Cern, wyd. cyt., s. 31-32.

głównie poprzez eksponowanie szacunku wobec ludzkiej wolności, w tym: wolności słowa; wolności nauki, sztuki oraz wszelkich innych form twórczych wypowiedzi; wolności politycznej; swobód gospodarczych; wolności religijnych itp.

4. Szacunek do wartości związanych z **ochroną środowiska przyrodniczego**. Środowisko to przestało być traktowane w świadomości politycznej, ekonomicznej, technicznej, kulturowej i obywatelskiej jako niezniszczalny zasób, który może być eksplorowany i wykorzystywany w sposób nieskrepowany. W ostatnich dziesięcioleciach wręcz kulturową normą stała się tzw. świadomość ekologiczna.

5. **Tolerancja i pluralizm**, co jest konsekwencją godności i wolności człowieka. Wartości te przejawiają się w postawach wobec takich kwestii, jak: równouprawnienie oraz szacunek dla odmiennych idei, doktryn politycznych i ekonomicznych, płci, różnych form mniejszości, rasowych, wyznaniowych itd. Należy zwrócić uwagę, że tolerancja i pluralizm zostały opisane w nowożytniej filozofii społecznej i politycznej.

6. Wynikająca z tolerancji i pluralizmu **postawa konsensusu**, swoistego porozumienia różnorodnych idei, ideologii oraz wzorców kulturowych. Dzięki niej możliwa jest ciągłość sprawowania władzy politycznej, mimo zmieniających się zwycięskich partii politycznych reprezentujących odmienne programy, a nawet światopoglądy. Tak samo możliwe jest funkcjonowanie w swej podstawowej formie gospodarki rynkowej, mimo istnienia odmiennych doktryn ekonomicznych oraz form, metod i narzędzi prowadzenia polityki gospodarczej. Postawa konsensusu zakłada też, że w przypadku jakiegokolwiek sporu między ludźmi i ich wartościami jego rozstrzygnięcie nie może być udziałem tylko jednej strony.

7. **Demokratyczny sposób sprawowania władzy politycznej**, której ustanawianie odbywa się w drodze powszechnych wyborów. W ten sposób uprawianie polityki i sprawowanie władzy jest traktowane jako publiczna służba na rzecz wspólnego dobra obywateli, a nie jako panowanie i rządzenie jako cel „sam w sobie”. Wartość ta umożliwia również demokratyczną kontrolę władzy przez społeczeństwo.

8. **Szacunek wobec prawa** jako instytucji regulującej funkcjonowanie społeczeństwa w aspekcie ekonomicznym, politycznym i kulturowym oraz egzystencjalnym. Ma to swoje korzenie w prawie rzymskim powstałym u zarania cywilizacji europejskiej.

9. **Rozdział różnorodnych sfer ludzkiej aktywności**, w tym przede wszystkim: rozdział polityki od religii i gospodarki – przy zachowaniu niezbędnych i opartych na przepisach prawa regulacji w tym zakresie – jak też rozdział sfery publicznej od sfery prywatnej. Dzięki temu każdy człowiek może się realizować w sposób dla siebie właściwy, zgodny z naturalnymi predyspozycjami oraz wolnymi decyzjami w tym zakresie.

10. **Swoboda w zrzeszaniu się wolnych ludzi** ukierunkowana na realizację ważnych ze społecznego punktu widzenia celów. Chodzi tu zwłaszcza o nieskrepowaną możliwość działania obywatelskich organizacji pozarządowych, które ze względu na treść oraz formę swojej aktywności są niezależne od władzy politycznej, a jednocześnie – w niektórych kwestiach – ją wspomagają, a nawet kontrolują.

11. **Zdolność do kooperacji i współpracy** oraz wynikająca z niej **solidarność w wymiarze wewnętrznym oraz ponadnarodowym**. Wartości te mają swe źródło w starożytnej greckiej filozofii i urzeczywistnianej następnie przez chrześcijaństwo zasadzie subsydiarności. W sprawach wewnętrznych poszczególnych krajów członkowskich przejawia się ona w postaci systemu decentralizacji władzy i rozwoju samorządności terytorialnej. Natomiast w aspekcie ponadnarodowym oparta na subsydiarności solidarność przejawia się poprzez planowanie i realizację polityki spójności oraz polityki strukturalnej, której zasadniczym celem jest wyrównywanie dysproporcji strukturalnej między bardziej i mniej rozwiniętymi krajami oraz regionami Wspólnoty. Charakterystycznym przykładem omawianej zdolności jest tzw. kapitał społeczny.

12. **Racjonalny sposób myślenia** (w konsekwencji również sposób podejmowania decyzji), który łączy w sobie wrażliwość moralną etosu i cnoty obywatelskie (dzięki Sokratesowi) oraz zdolność do kształtowania abstrakcyjnych idei (dzięki Platonowi) z jednoczesnym poczuciem realizmu (dzięki Arystotelesowi). Warto też zwrócić uwagę, że w kulturze europejskiej możliwe jest racjonalne łączenie pierwiastka materialnego etosu z pierwiastkiem duchowym, przede wszystkim dzięki myśli średniowiecznego filozofa chrześcijańskiego Tomasza z Akwinu.

13. **Znaczenie dóbr publicznych w gospodarce**, które uzupełniają i wzbogacają zarazem dobra rynkowe. Ma to swoje historyczne korzenie w okresie średniowiecza, kiedy to pojawiły się, organizowane przez Kościół, pierwsze publiczne szkoły, szpitale, leprozoria, hospicja, domy opieki społecznej i wreszcie uniwersytety⁸. Dobra publiczne należy traktować jako immanentną wartość kultury europejskiej, gdyż przeciwdziałały one – i również dziś przeciwdziałają – wykluczeniu społecznemu, dając wszystkim ludziom możliwość pełnego uczestnictwa w funkcjonowaniu społeczeństwa.

14. **Przewaga narracji dyskursywnej nad narracją technokratyczną w debatach publicznych**, co polega na przewadze refleksji i orientacji strategicznej nad sprawami doraźnymi i operacyjnymi. Do najważniejszych cech narracji dyskursywnej należy zaliczyć: stosowanie zrozumiałego dla wszystkich uczestników dyskusji języka; wzajemny szacunek do siebie wszystkich uczestników debaty; zwracanie uwagi na merytoryczne, a nie personalne aspekty dyskusji; otwartość na argumenty oraz dostrzeganie znaczenia sfery symbolicznej, występującej obok sfery materialnej, dzięki czemu możliwe jest budowanie uogólnień abstrakcyjnych, niezbędnych do zrozumienia złożonej rzeczywistości.

Nie można oczywiście stwierdzić, że wymienione wartości istniały w europejskiej kulturze od zawsze i w każdym okresie historycznym miały takie samo znacze-

⁸ Współczesny wpływ Kościoła i religii na dobra publiczne jest badany m.in. pod kątem kształtowania rozwoju zrównoważonego. Zob. W. Derkse, *Religion & Sustainable Development. A Concise Review from a Christian Perspective*, Radboud University, Nijmegen 2007.

nie. Należy raczej powiedzieć, że rodziły się one „w bólach” przez wieki, i że trzeba było wielu wojen, nietolerancji, ksenofobii, nadużywania prawa, totalitaryzmów oraz innych tragedii, by w sposób trwały stały się w końcu składnikiem etosu integracji europejskiej.

Zagadnienie etosu zostało też „wprowadzone” do myśli ekonomicznej, zwłaszcza przez M. Webera⁹. Ekonomiczny sens etosu można, po lekturze prac Webera, utożsamiać z pojęciem „ducha kapitalizmu”. Jak piszą E. Chiapello i N. Fairclough: „»Duch kapitalizmu« to ideologia, która uzasadniała zaangażowanie ludzi w kapitalizm (...), [przy czym ideologię należy rozumieć, jako] system idei, wartości i wierzeń zorientowanych na wyjaśnianie danego porządku politycznego [i ekonomicznego], legitymizowanie istniejących relacji hierarchii i władzy oraz zachowanie tożsamości grupowych”¹⁰.

W przedstawionym rozumowaniu na szczególną uwagę zasługuje określenie dystynkcji między ideą a duchem. Cytowani autorzy wyróżniają dwa poziomy konfiguracji między tymi kategoriami. Pierwszy z nich dotyczy idei ducha kapitalizmu określonej epoki, „(...) wyjaśniającego procesy kapitalizmu w aspekcie długoterminowym (z których większość została ukształtowana przez teorię ekonomiczną) oraz pozostającego w zgodzie z jego historycznym ukształtowaniem w danym okresie czasu i danym regionie świata.

Na drugim poziomie szczególnie istotną rolę odgrywają trzy wymiary, dostarczając konkretnych ekspresji dla ducha kapitalizmu:

1. Pierwszy wymiar wskazuje na to, co stanowi **motywację** zaangażowania w kapitalizm – innymi słowy, w jaki sposób system ten pomaga ludziom rozwijać się i jak może generować entuzjazm. Ten motywujący wymiar kapitalizmu jest zwykle związany z różnymi formami »wolności«, jakie ten system oferuje.

2. Drugi wymiar podkreśla formy **bezpieczeństwa** oferowane tym, którzy są zaangażowani w kapitalizm, zarówno dla nich samych, jak i dla ich dzieci.

3. Wreszcie trzeci wymiar (...) wprowadza pojęcie **sprawiedliwości**, wyjaśniając, w jaki sposób kapitalizm jest spójny z poczuciem sprawiedliwości i jak przyczynia się do wspólnego dobra”¹¹.

Chcąc pozostać w zgodzie z głównym kierunkiem myśli M. Webera, a zarazem rozwijając interpretację E. Chiapello i N. Fairclougha, drugi poziom ducha kapitalizmu proponuje się poszerzyć o wymiar etyczny. To właśnie bowiem ten wymiar –

⁹ Zob. M. Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Wydawnictwo TEST, Lublin 1994 oraz M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumującej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.

¹⁰ E. Chiapello, N. Fairclough, *Nowa ideologia zarządzania. Podejście transdyscyplinarne krytycznej analizy dyskursu i nowej socjologii kapitalizmu*, [w:] *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2008, s. 375-376.

¹¹ Tamże, s. 376-377.

mający u Webera swoje źródło w interpretowanej „na sposób kalwiński” doktrynie predystynacji – stanowił w procesie historycznym fundament gwałtownej aktywizacji przedsiębiorczości, a w konsekwencji rozwoju gospodarczego w kulturze i cywilizacji Europy, a następnie również Stanów Zjednoczonych, czyli całego świata Zachodu.

Syntetyzując niniejszy tok rozumowania, jeśli utożsamimy ducha kapitalizmu z ogólnym etosem gospodarczym właściwym kulturze i cywilizacji Europy (Zachodu), to do konstytutywnych cech tegoż etosu należy zaliczyć:

- wymiar motywacji i entuzjazmu, zwłaszcza w sferze pracy i przedsiębiorczości podbudowanej różnymi formami wolności, w tym: gospodarczej, politycznej, wolności słowa itd.,
- wymiar poczucia bezpieczeństwa i przewidywalności we wszystkich sferach ludzkiej egzystencji,
- wymiar istnienia oraz poczucia sprawiedliwości w systemie organizacji i funkcjonowania życia społecznego obejmującego sfery – gospodarczą, polityczną i obywatelską,
- wymiar obowiązywania norm moralnych, czyli ścisłe powiązanie sfery etycznej ze sferą organizacji i funkcjonowania sfery publicznej (polityki, zaangażowania obywatelskiego itd.), jak też sfery prywatnej, ze szczególnym uwzględnieniem aspektów gospodarczych.

W ten sposób kategorie etosu integracji oraz ducha kapitalizmu uzupełniają się wzajemnie, tworząc harmonijny kanon wartości, na którym opiera się teraźniejszość oraz przyszłość wspólnotowej Europy. Należy też zwrócić uwagę, że ukształtowanie się tego kanonu nie może „być przypisane” jednemu tylko okresowi historycznemu czy też jednemu wyłącznie systemowi filozoficznemu lub jednej opcji ideologicznej. Wyjaśniając te zagadnienia, nie można zatem ideologizować rzeczywistości – tak samo ważne były okresy Starożytności, Renesansu, Średniowiecza, jak i Oświecenia; tak samo istotny jest pozbawiony wiary w osobowego Boga empiryzm, jak i chrześcijański personalizm.

Podstawą do takiej interpretacji jest świadomość, że kształtowanie się tożsamości Europy w wymiarze politycznym i ekonomicznym jest elementem wielowiekowego dziedzictwa kulturowego, na które składają się różnorodne nurty ideowe i aksjologiczne¹².

Ma to znaczenie zwłaszcza w sytuacji, gdy w warunkach globalnego kryzysu gospodarczego, w debacie nad stanem i perspektywami integracji europejskiej, doszukuje się jednej tylko prawdy i jednego „scenariusza” na przyszłość. Postawa taka z pewnością okaże się nieskuteczna.

¹² Szerzej na ten temat F. Gołębski, *Kulturowe aspekty integracji europejskiej*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.

3. Globalny kryzys gospodarczy a europejski kanon wartości

Jak już wcześniej stwierdzono, we współczesnej dyskusji na temat globalnego kryzysu gospodarczego dominuje wątek jego symptomów. Koncentrowanie się na nich jest przykładem podejścia technokratycznego, dzięki czemu można identyfikować objawy kryzysu, pomijając je lub ograniczając do sporu ideowego nad zagadnieniem o wiele bardziej intrygującym, a mianowicie – jego mechanizmami w ujęciu holistycznym.

Na kryzys rozumiany i badany w sensie identyfikacji jego wieloaspektowych mechanizmów składają się następujące zagadnienia w ujęciu procesowym:

- źródła,
- symptomy,
- remedia, czyli kierunki i metody przezwyciężenia zjawiska,
- wizje światowej gospodarki, czyli *de facto* jej przyszłości.

W artykule niniejszym pominięte zostały zagadnienia symptomów (tak wiele obecnie pisze się i mówi na ten temat), jak też zagadnienia remediów i wizji dalszego funkcjonowania i rozwoju gospodarki światowej. Skoncentrowano się natomiast na źródłach kryzysu w nawiązaniu do etosu integracji oraz ducha kapitalizmu.

Mówiąc o źródłach współczesnego kryzysu z perspektywy Unii Europejskiej, należy zwrócić uwagę, że jest ona uzależniona od zjawisk i procesów zachodzących w jej otoczeniu. Jak pisze J. Niżnik, „Perspektywy integracji europejskiej zależą przede wszystkim od sytuacji globalnej, czyli od czynników wobec Europy zewnętrznych. Jakkolwiek jest to przekonanie dość powszechne, nie znajduje ono dostatecznego wyrazu w koncepcjach przyszłego kształtu politycznego [i ekonomicznego] Unii Europejskiej. Obserwujemy także zaskakującą odrębność dyskursu (...) rozwijanego wokół procesu integracji oraz tego, który wiąże się ze zjawiskami globalizacji”¹³.

Należy w związku z tym zauważyć, że uwarunkowania zewnętrzne wpłynęły na uwarunkowania wewnętrzne, czyli zachodzące w szeroko rozumianej przestrzeni europejskiej. Wpływ ten przejawiał się w postaci przyspieszenia procesu integracji europejskiej, zwłaszcza na przełomie lat 80. i 90. XX wieku.

Wobec nowych globalnych wyzwań kraje tworzące wspólnoty europejskie zdały sobie sprawę, że samodzielnie nie są w stanie im sprostać. Podjęły w związku z tym decyzje ukierunkowane na:

- z jednej strony – pogłębienie procesów integracji w celu ściślejszej współpracy niezbędnej do rozwiązywania wieloaspektowych i występujących jednocześnie problemów; w wyniku tej postawy powstała Unia Europejska, zdolna do kreowania wspólnotowych form polityki ekonomicznej i społecznej;

¹³ Por. J. Niżnik, *Integracja europejska w dyskursie politycznym*, rozdz. 2, [w:] *Współczesna Europa w procesie zmian*, red. J. Polakowska-Kujawa, Centrum Doradztwa i Informacji Difin, Warszawa 2006, s. 52.

- z drugiej strony – rozpoczęcie procesu decentralizacji, czyli „podzielenia się” władzą ze społecznościami regionalnymi i lokalnymi, które zyskując, w określonych ramach, podmiotowość polityczną i ekonomiczną, wzięły również odpowiedzialność za rozwiązywanie części problemów ekonomiczno-społecznych w skali terytorialnej.

W tym miejscu należy podjąć się próby odpowiedzi na pytanie: w jakim zakresie załamanie się kanonu europejskich wartości – ethosu i ducha kapitalizmu – wpłynęło na objawienie się globalnego kryzysu gospodarczego?

W ujęciu syntetycznym do źródeł współczesnego globalnego kryzysu gospodarczego należy zaliczyć następujące zjawiska¹⁴:

- występujące okresowo cykle koniunkturalne,
- procesy deindustrializacji (końca tradycyjnych gałęzi przemysłu) w skali globalnej i powstawanie gospodarki opartej na wiedzy,
- zachodzące w skali globalnej przemiany instytucjonalne, w tym polityczne i ideologiczne,
- kształtowanie się nowych wzorców kulturowych, w tym zwłaszcza antropologicznych i aksjologicznych, a dotyczących postaw człowieka gospodarującego, czyli producentów i konsumentów.

Zjawiska te nakładają się na siebie, tworząc konglomerat trudnych do jednoznacznego opisu przyczyn. Z punktu widzenia etosu integracji europejskiej oraz ducha kapitalizmu najistotniejsze są dwie ostatnie z wymienionych przyczyn.

Przyczyna związana z przemianami instytucjonalnymi i ideologicznymi dotyczy takich zjawisk i procesów, jak¹⁵:

- odejście od ukształtowanego w XX wieku paradygmatu polityki gospodarczej (zwłaszcza według doktryny J.M. Keynesa) i ukierunkowanie aktywności rządów w stronę leseferyzmu, uzasadnionego doktrynalnie przez ideową opcję neoliberalizmu; w ten sposób poza jakąkolwiek kontrolą zaczął funkcjonować sektor finansowy;
- znaczny postęp w procesach inter- i transnacionalizacji narodowych systemów gospodarczych, co przejawia się w powstawaniu ponadpaństwowych bloków integracyjnych, bez jednoczesnego określenia roli sektora publicznego i społecznej kontroli nad tym sektorem;
- wzrost znaczenia transnarodowych korporacji, które przejęły kontrolę nie tylko nad globalnymi rynkami, ale również nad wieloma aspektami lokalnej polityki gospodarczej; w konsekwencji rządy krajowe i samorządy terytorialne zaczęły się ubiegać o inwestycje korporacyjne, widząc w nich jedyne remedium na problemy gospodarcze i społeczne; w ten sposób władze publiczne stały się „klientami” korporacji;

¹⁴ D. Waldziński, *Kryzys gospodarczy kryzysem kultury*, Maszynopis referatu na konferencję pn. *Od „wielkiej depresji” do kryzysu hipotecznego – w 80. lecie wielkiego kryzysu gospodarczego*, organizowaną przez Uniwersytet w Białymstoku, październik 2009.

¹⁵ Tamże.

- rozwój, a zarazem uniezależnienie się od kontroli publicznej – w tym prawa gospodarczego – innowacyjnych instrumentów finansowych, które „digitalizując” pieniądź i transakcje pieniężne, przyczyniły się do unikania odpowiedzialności za rynkowe i społeczne konsekwencje tychże innowacji;
- „rozmycie się” ideologicznych i, w konsekwencji, doktrynalnych podstaw współczesnej ekonomii, co przejawia się – w charakterystycznej dla kultury postmodernistycznej – „mediatyzacji” rzeczywistości oraz aktywizacji postaw postekonomicznych i postpolitycznych – „skoro nie ma już idei, na których można się oprzeć, należy koncentrować się wyłącznie na własnych korzyściach, pozostawiając ludziom wyłącznie niezbyt wymagającą »kontemplację« medialnego obrazu rzeczywistości”.

Jako przykład „przedkryzysowego” jeszcze podejścia do roli współczesnego państwa w gospodarce niech posłuży pogląd U. Becka, według którego: „My, Europejczycy, po dawnemu zachowujemy się tak, jak gdyby dalej istniały Niemcy, Francja, Włochy, Holandia, Portugalia itd. Tymczasem nie ma ich już, albowiem zamknięte w granicach państw narodowych centra władzy i oddzielone od siebie społeczne jedności stały się nierzeczywiste co najmniej wraz z wprowadzeniem euro. W tym sensie, w jakim istnieje Europa, nie istnieją już Niemcy, Francja, Włochy itd., takie, jakie trwają nadal w ludzkich głowach i bogato ilustrowanych książkach historyków, albowiem nie ma już granic, przynależności i wyizolowanych obszarów doświadczenia, a one były wszak podstawą świata państw narodowych”¹⁶.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na pewien paradoks, w którym ideologia rozmija się z praktyką. Jak należy rozumieć ideologiczną interpretację rzeczywistości przez cytowanego U. Becka w konfrontacji z faktem załamania się wewnątrz-wspólnotowej solidarności w przypadku rosyjsko-niemieckiej inwestycji umożliwiającej transport gazu między tymi krajami „ponad głowami” Polski oraz krajów bałtyckich? Ponadto warto się zastanowić, w jakim stopniu na wewnątrzwspólnotową solidarność wpływają protekcyjniste tendencje w polityce gospodarczej Francji. Ze względu na doraźny i wciąż jeszcze emocjonalny kontekst, świadomie pomija się w tym miejscu przykład braku możliwości pomocy publicznej dla polskich stoczni.

Jeśli chodzi o „zamęt ideologiczno-doktrynalny” w gospodarce i polityce, to przykładem niech będzie rozejście się idei liberalizmu (oczywiście w aspekcie anglosaskim, a nie francuskim) i akceptującego wolny rynek konserwatyizmu „w wydaniu” E. Burkego. Kształtuje się natomiast trudna do zrozumienia „nowa koalicja” idei – liberalizmu i socjalizmu, czemu nie przeszkadza już obecność totalitarnego socjalizmu w wydaniu sowieckim¹⁷.

¹⁶ U. Beck, *Władza i przeciwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 10-11.

¹⁷ D. Waldziński, *Smutne skutki zaklinalnia ekonomii*, „Nowe Sprawy Polityczne” 2009, nr 1(38), s. 5-11. Przywołana myśl pochodzi ze stron 8-9.

Kolejnym przykładem załamania się etosu integracji i ducha kapitalizmu jest aspekt antropologiczny. Przejawia się on w dwóch uzupełniających się wzajemnie, a zarazem odwołujących się do kondycji współczesnego człowieka, wymiarach, a mianowicie – moralnym i behawioralnym. Nie należy zapominać, że podmiotem wyborów gospodarczych jest właśnie człowiek, niezależnie od tego, jaką rolę odgrywa na rynku: czy jest producentem, czy też konsumentem¹⁸.

Odnosząc się do postaw producentów, zwłaszcza menedżerów, czyli do osób kierujących podmiotami gospodarczymi, należy zwrócić uwagę na ich utożsamienie się z przedsiębiorcami, co znajduje odzwierciedlenie również we współczesnych teoriach ekonomii i nauk o zarządzaniu. Zakłada się w związku z tym, że podobnie jak przedsiębiorcy, menedżerowie czują się odpowiedzialni za efekty prowadzonej działalności gospodarczej. Zakłada się też, że menedżerowie są osobami odpowiedzialnymi oraz postępującymi zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami etycznymi. Nie można oczywiście twierdzić, że jest inaczej, jednak – o ile wiadomo – to właśnie menedżerowie, operujący zwłaszcza na rynkach finansowych, przez swoją żądzę spektakularnych zysków oraz niefrasobliwość doprowadzili do stanu kryzysowego. Nie ulega wątpliwości, że takie menedżerskie postawy nie mają wiele wspólnego z etyką biznesu, a tym samym duchem kapitalizmu. Przedsiębiorcy za swoje błędy odpowiadają całym majątkiem, nie mówiąc już o reputacji, menedżerowie przeciwnie – są pozbawieni odpowiedzialności. Korzystają z wolności gospodarczej bez poczucia odpowiedzialności za innych, co jest zresztą zaprzeczeniem nie tylko oczywistej przyzwoitości, lecz wprost zaprzeczeniem podstawowych zasad liberalizmu gospodarczego, o czym świadczą chociażby poglądy J.S. Mill'a na temat utylitaryzmu¹⁹.

Odnosząc się z kolei do postaw konsumentów, należy zwrócić uwagę przede wszystkim na antropologiczno-kulturowe skutki globalizacji²⁰. Są one zauważalne i dotkliwe dla każdego człowieka, dlatego naiwnością jest twierdzenie typu: „to gdzieś tam daleko, to mnie nie dotyczy”. Każdego dotyka bowiem w sposób szczególny wszechogarniający chaos kulturowy, „wdzierający się” do życia poprzez programy telewizyjne, artykuły prasowe, różnego rodzaju propozycje artystyczne (film, teatr, sztuki plastyczne, muzyka), ale także poprzez współczesne trendy w badaniach naukowych. W ludzką świadomość, niezależnie od woli, „wkrada się” w związku z tym nieuporządkowanie, które według W. Zielińskiego, przejawia się m.in. poprzez zanikanie²¹:

¹⁸ Charakterystyka postaw producentów i konsumentów została przedstawiona na podstawie przywołanej powyżej publikacji D. Waldzińskiego, s. 10-11.

¹⁹ D. Waldziński, *Smutne skutki...*

²⁰ Charakterystykę chaosu antropologiczno-aksjologicznego oparto na D. Waldziński, *Polityka regionalna w Polsce w procesie przemian kulturowo-cywilizacyjnych. Zarys problemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2005, s. 245-246.

²¹ W. Zieliński, *Status etyki w kulturze ponowoczesnej. Analiza propozycji Zygmunta Baumana*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001, s. 61-72.

- utrwalanych przez poprzednie pokolenia zasad i norm współżycia społecznego,
- tradycyjnie rozumianych stylów życia i twórczości człowieka, co przejawia się zwłaszcza w:
 - pochwalę różnorodności (dotyczącej stylu życia, sztuki, architektury itp.); krańcowym, a zarazem karykaturalnym przejawem takiej postawy jest zjawisko *political correctness*,
 - destrukcji podtrzymywanych przez pokolenia wartości, w tym również wartości moralnych,
 - destrukcji autorytetów.

Przy tej okazji coraz częściej mówi się też o istotnej z ekonomicznego punktu widzenia „ponowoczesnej mentalności” współczesnego człowieka, którą opisują takie cechy, jak: prymat konsumpcji, poczucie nadmiaru, medialny obraz rzeczywistości, norma pospolitości, absolutyzm wolności, kultura zabawy²².

Jeśli chodzi o zagrożenie konsumeryzmem, to warto przytoczyć opinię W. Wątroby, według którego „(...) społeczeństwo konsumpcyjne jest najbardziej wyrazistą formą, opisującą – w wymiarze zarówno behawioralnym, jak i świadomościowym – rzeczywistość społeczną kapitalizmu na przełomie tysiącleci. Jest kategorią ukształtowaną w konsekwencji przełomu postindustrialnego oraz na gruncie estetyki ponowoczesnej, rozwijającą się w wyniku oddziaływania procesów globalizacji, wyznaczającą obecne tendencje rozwojowe w obszarach znajdujących się w zasięgu funkcjonowania gospodarki wolnorynkowej”²³.

Przykłady te – uwzględniające zarówno aspekty instytucjonalne, jak i antropologiczno-aksjologiczne – w sposób jednoznaczny świadczą o tym, że współczesny globalny kryzys gospodarczy jest w istotnym stopniu powiązany z załamaniem się podstawowych komponentów europejskiego kanonu wartości – etosu integracji i ducha kapitalizmu.

4. O potrzebie narracji dyskursywnej – zamiast podsumowania

W szeroko eksponowanych w ostatnim czasie dyskusjach na temat integracji europejskiej dominują dwa typy narracji. Pierwszy z nich ma – jak już stwierdzono we wstępie – charakter technokratyczny, ukierunkowany na aspekty pragmatyczne, związane na ogół z instytucjonalnymi mechanizmami biurokratycznymi i finansowymi. W świetle takiego podejścia obecność Polski w strukturach Unii Europejskiej służy przede wszystkim „wyciskaniu brukselki”, jak argumentował jeden ze znanych rodzimych polityków. Nieważne jest tu, czemu to „wyciskanie” ma służyć; jakie cele strategiczne są związane z wykorzystaniem wspólnotowych środków finansowych; jaka jest hierarchia zadań w tym zakresie; na czym opiera się racjonalność związanych z tym projektów, na jakich wartościach się one opierają; w jakim

²² Tamże.

²³ W. Wątroba, *Spoleczeństwo konsumpcyjne w dobie globalizacji*, AE, Wrocław 2006, s. 12-13.

zakresie ich efekty przyczynią się nie tylko do podnoszenia konkurencyjności kraju, ale również do budowy wspólnej europejskiej cywilizacji itd. Ważny jest natomiast sam fakt wykorzystania środków, a o ich efektywności „niech świadczą kilometry lokalnych dróg, które nierzadko prowadzą donikąd”.

Podany przykład jest znamieny nie tylko dla polskich uwarunkowań instytucjonalnych. Owo „niby-to-pragmatyczne” myślenie jest coraz bardziej charakterystyczne również dla przedstawicieli krajów, które tworzyły wspólną Europę. Myślenie to nie jest może aż tak ograniczone, jak w przypadku idei „wyciskania brukselki”, ale również kieruje się stroną państwowych partykularyzmów. Taki sposób myślenia o integracji, a także podejmowania decyzji politycznych, zwłaszcza w sferze polityki ekonomicznej, staje się ostatnio coraz bardziej widoczny, co jest w znacznym stopniu konsekwencją globalnego kryzysu.

Drugi typ narracji o stanie i perspektywach integracji europejskiej ma charakter ogólniejszej refleksji nad tym, czym Unia jest, czym powinna być w przyszłości, jakie są uwarunkowania jej ewentualnych zmian, jakie powinny być jej relacje z otaczającym światem, na jakich wartościach powinna opierać swoje funkcjonowanie itp. Istota narracji dyskursywnej polega na ukierunkowaniu debaty na temat integracji europejskiej na refleksję intelektualną i badania naukowe. W narracji dyskursywnej chodzi o znacznie szersze, i głębsze zarazem, postrzeganie problemu integracji europejskiej, przekraczające perspektywę technokratyczną w sferze decyzji bieżących i monodyscyplinarną w sferze badań naukowych.

Doskonałą „próbą” wypowiedzi w konwencji narracji dyskursywnej, w sferze zagadnień ekonomicznych, jest wypowiedź G. Calzoniego, który wychodząc poza paradygmat głównego nurtu tej dziedziny nauki, w następujący sposób odnosi się do dylematów polityki społecznej Unii Europejskiej:

„Postrzeganie nierówności w zakresie dobrobytu społecznego często wymaga poszerzenia analizy o elementy psychologiczne i introspekcyjne, tzn. porównania efektów z oczekiwaniami, a także o elementy opisujące stany ducha. Także wiele ustaleń sformułowanych poza sferą nauk ekonomicznych, wynikających z dorobku nauk społecznych, może być w tej złożonej materii źródłem nowych, często nawet rozstrzygających rozwiązań. W rezultacie dylematy odnoszące się do kształtowania relacji między dobrobytem indywidualnym a grupowym stanowią dla państw i ich rządów realne i wielkie wyzwanie. (...) Wzrost ekonomiczny w powiązaniu z postępem społecznym powinny wyznaczać priorytetowe kierunki przekształcania ustroju społecznego i politycznego; innymi słowy, bogactwo i dobrobyt powinny znacznie silniej współdziałać na rzecz coraz lepszego rozwoju człowieka (...). Przykładem może być polityka społeczna Unii Europejskiej, która na pierwszym planie stawia konieczność realizacji podstawowych wartości człowieka – prawo do pracy i zatrudnienia, poszanowanie zdrowia, bezpieczeństwo i opiekę, solidarność i równouprawnienie”²⁴.

²⁴ G. Calzoni, *Współczesne wyzwania wobec polityki społecznej*, [w:] *Spójność społeczna, gospodarcza i terytorialna w polityce Unii Europejskiej*, red. E. Pancer-Cybulska, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 21, UE, Wrocław 2008, s. 33 i 37.

Zastanówmy się, czy jednym ze źródeł współczesnego kryzysu nie jest czasem brak takiej właśnie narracji? Czy Unii Europejskiej nie brakuje poważnego dyskursu na temat przyszłości Europy i świata, uwzględniającego wypracowany przez wieki kanon wartości?

Literatura

- Beck U., *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
- Bednarski F.W., *Teologia kultury*, Wydawnictwo „M”, Kraków 2000.
- Calzoni G., *Współczesne wyzwania wobec polityki społecznej*, [w:] *Spójność społeczna, gospodarcza i terytorialna w polityce Unii Europejskiej*, red. E. Pancer-Cybulska, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 21, UE, Wrocław 2008.
- Chiapello E., Fairclough N., *Nowa ideologia zarządzania. Podejście transdyscyplinarne krytycznej analizy dyskursu i nowej socjologii kapitalizmu*, [w:] *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2008.
- Derkse W., *Religion & Sustainable Development. A Concise Review from a Christian Perspective*, Radboud University, Nijmegen 2007.
- Dylus A., *Wspólnota wartości czy interesów? Aksjologiczne podstawy integracji europejskiej*, [w:] *Potrzeba wartości*, „Sympozja” nr 65, Uniwersytet Opolski, Opole 2004.
- Gołębski F., *Kulturowe aspekty integracji europejskiej*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Inglehart R., Welzel C., *How development leads to democracy. What we know about modernization*, “Foreign Affairs”, March/April 2009.
- Niżnik J., *Integracja europejska w dyskursie politycznym*, rozdz. 2, [w:] *Współczesna Europa w procesie zmian*, red. J. Polakowska, Centrum Doradztwa i Informacji Difin, Warszawa 2006.
- Nowak E., Cern K.M., *Ethos w życiu publicznym*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Ossowska M., *Ethos rycerski i jego odmiany*, PWN, Warszawa 1986.
- Waldziński D., *Smutne skutki zaklinalnia ekonomii*, „Nowe Sprawy Polityczne” 2009, nr 1(38).
- Waldziński D., *Polityka regionalna w Polsce w procesie przemian kulturowo-cywilizacyjnych. Zarys problemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2005.
- Wątroba W., *Spółczesność konsumpcyjna w dobie globalizacji*, AE, Wrocław 2006.
- Weber M., *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Wydawnictwo TEST, Lublin 1994.
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumującej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Zieliński W., *Status etyki w kulturze ponowoczesnej. Analiza propozycji Zygmunta Baumana*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.

THE ETHOS OF THE EUROPEAN INTEGRATION AND THE SPIRIT OF CAPITALISM IN THE ASPECT OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS

Summary: The article deals with the problem of the European integration and the spirit of capitalism, i.e. the basic values creating the culture and the civilization of modern Europe. In the historical time, those values spread also outside “the old continent”, constituting the axiological foundation for the development of the market economy, first in the USA, and then all over the world. One of the most important circumstances of the global economic crisis is a collapse of those values, and getting out of the crisis depends primarily on their reconstruction. Thus, the reconstruction of the ethos in the political sphere as well as the spirit of capitalism in the economic sphere is a condition of getting out of the crisis. The aim of the article is a reflection on the connection between the ethos and the spirit of capitalism in the context of the European Union. Discursive narration is also proposed in the article as the only way to carry out such a reflection.